

مفهوم قانون

از منظر فقه امامیه و کتب اثبات کرایه حقوقی

تألیف:

رضا...

دکتر هادی...

www.ketab.ir

انتشارات
دانشگاه امام صادق علیه السلام

عنوان: مفهوم قانون از منظر فقه امامیه و مکتب اثبات‌گرایی حقوقی
مؤلف: رضا احسانی و دکتر هادی طحان‌نظیف
ناشر: دانشگاه امام صادق علیه‌السلام
ویراستار: علیرضا اله‌دادی
صفحه‌آرا: رضا عبدالمهی
طراح جلد (یونیفرم): محمد روشنی
نمایه‌ساز و ناظر نسخه‌پردازی و چاپ: رضا دیبا
چاپ و صحافی: چاپ سپیدان تهران
چاپ اول: ۱۳۹۷
قیمت: ۱۹۰/۰۰۰ ریال
شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
شابک ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۶۴۰-۳

تهران: بزرگراه شهید مسران، مدیتریت، انتشارات دانشگاه امام صادق علیه‌السلام
صندوق پستی ۱۵۹-۵۵ • کد پستی: ۱۴۶۵۹۴۳۶ • تلفکس: ۸۸۳۷۰۱۴۲
فروشگاه اینترنتی: www.isu.ac.ir • [E-mail: press@isu.ac.ir](mailto:press@isu.ac.ir) • www.isu.ac.ir • www.isu.ac.ir

سرشناسه: احسانی، رضا، ۱۳۷ -
عنوان و نام پدیدآور: مفهوم قانون از منظر فقه امامیه و مکتب اثبات‌گرایی حقوقی / تألیف رضا احسانی و هادی طحان‌نظیف
مشخصات نشر: تهران: دانشگاه امام صادق علیه‌السلام، ۱۳۹۷ (ع). ۱۰۰ ص.
مشخصات ظاهری: ۲۸۸ ص.
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۶۴۰-۳
موضوع: حقوق اساسی (فقه)
موضوع: اثبات‌گرایی حقوقی
موضوع: حقوق اساسی (فقه) - ایران
موضوع: قانون
موضوع: فقه جعفری - قرن ۱۴
شناسه افزوده: طحان‌نظیف، هادی، ۱۳۶۱ -
شناسه افزوده: دانشگاه امام صادق علیه‌السلام (ع)
رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۷ م ۷ الف ۳۳ / ۱ BP ۲۳۰/۱
رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۴۸۳۴
شماره کتابشناسی ملی: ۵۲۳۴۵۵۱

تمام حقوق محفوظ است، هیچ بخشی از این کتاب بدون اجازه مکتوب ناشر قابل تکثیر یا تولید مجدد به هیچ شکلی از جمله چاپ، فتوکپی، انتشار الکترونیکی، فیلم و صدا و انتقال در فضای مجازی نمی‌باشد.
این اثر تحت پوشش قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان ایران قرار دارد.

فهرست مطالب

۱۱	سخن ناشر
۱۳	مقدمه
۱۳	۱. چرا مفهوم؟
۱۳	۲. چرا مفهوم قانون؟
۱۴	۳. چرا مفهوم قانون در دو مکتب اثبات‌گرایی حقوقی و مکتب فقهی امامیه؟
۲۵	فصل اول. مفهوم قانون از نظر مکتب اثبات‌گرایی حقوقی
۲۵	مقدمه
۲۵	۱-۱. سیر تاریخی تکوین شامل مفهوم قانون
۲۶	۱-۱-۱. مفهوم قانون در دوره یونان
۲۶	یک. یونان اساطیری
۳۴	دو. سوفسطاییان
۳۷	سه. سقراط
۴۰	چهار. افلاطون
۴۰	پنج. ارسطو
۴۳	۱-۱-۲. مفهوم قانون در دوره رومی
۴۵	یک. پولیبیوس
۴۷	دو. سیسرو
۵۴	۱-۱-۳. مفهوم قانون در قرون وسطی
۵۷	یک. آگوستین
۶۱	دو. توماس آکویناس
۷۶	۱-۱-۴. مفهوم قانون در سده هفدهم
۷۷	یک. هابز
۸۴	دو. جان لاک

- ۸۱-۱-۵. مفهوم قانون در سده هجدهم..... ۸۱
- یک. موئتسکیو..... ۸۹
- دو. ژان ژاک روسو..... ۹۵
- سه. ایمانوئل کانت..... ۱۰۱
- چهار. جرمی بنتام..... ۱۰۷
- ۶-۱-۱. مفهوم قانون در سده نوزدهم..... ۱۱۳
- یک. جان آستین..... ۱۱۴
- ۷-۱-۱. مفهوم قانون در سده بیستم..... ۱۱۶
- یک. هانس کلسن..... ۱۱۷
- دو. هربرت هارت..... ۱۲۱
- ۲-۱. مؤلفه‌های ذاتی قانون..... ۱۲۶
- ۱-۲-۱. مولی الزا..... ۱۲۷
- ۲-۲-۱. مولی..... ۱۳۱
- ۳-۲-۱. غایت..... ۱۳۲
- ۴-۲-۱. روش..... ۱۳۴
- ۵-۲-۱. منابع..... ۱۳۵
- ۶-۲-۱. فرم‌ها..... ۱۳۶
- ۷-۲-۱. نهادها..... ۱۳۶
- ۳-۱. مؤلفه‌های زیرساختی قانون..... ۱۳۷
- ۱-۳-۱. پوزیتیویسم (اثبات‌گرایی)..... ۱۳۷
- یک. اثبات‌گرایی فلسفی..... ۱۳۷
- دو. اثبات‌گرایی حقوقی..... ۱۳۹
- ۲-۳-۱. راسیونالیسم (عقلانیت مدرن)..... ۱۴۶
- ۳-۳-۱. دموکراسی..... ۱۴۹
- ۴-۳-۱. ناسیونالیسم (دولت - ملت)..... ۱۵۱
- ۵-۳-۱. زمان‌مندی قانون..... ۱۵۴
- ۶-۳-۱. مکان‌مندی قانون..... ۱۵۵
- ۷-۳-۱. کارآمدی..... ۱۵۵
- ۴-۱. بنیاد فلسفی قانون: سوپراکتیویسم..... ۱۵۶

۱۵۹	جمع‌بندی فصل اول.....
۱۶۱	فصل دوم. مفهوم حکم شارع از منظر فقه امامیه.....
۱۶۱	مقدمه.....
۱۶۲	۱-۲. حکم شارع در گستره تاریخ فقه امامیه.....
۱۶۵	۱-۱-۲. حکم شارع در عصر حضور معصومین (علیهم‌السلام) (از آغاز بعثت تا ۲۶۰ق).....
۱۶۷	۲-۱-۲. حکم شارع در عصر احادیث و روش‌مندی اجتهاد (۲۶۰-۴۶۰ق).....
۱۶۷	۱. شیخ مفید.....
۱۶۸	۲. سید مرتضی علم‌الهدی.....
۱۶۹	۳. شیخ طوسی.....
۱۶۹	۱-۲-۳. حکم شارع در عصر رکود (۴۶۰-۶۰۰ق).....
۱۷۰	۱. ابن بروج طرابلسی.....
۱۷۰	۲. ابن زهره.....
۱۷۲	۱-۲-۴. حکم شارع در عصر نهضت مجدد فقهی (۶۰۰-۱۰۳۰ق).....
۱۷۲	۱. ابن ادریس.....
۱۷۲	۲. محقق حلی.....
۱۷۳	۳. علامه حلی.....
۱۷۴	۴. فخرالمحققین.....
۱۷۴	۵. شهید اول.....
۱۷۶	۶. شهید ثانی.....
۱۷۷	۱-۲-۵. حکم شارع در عصر ظهور جریان اخباری‌گری (۱۰۳۰-۱۱۸۵ق).....
۱۷۸	۱. ملا محمدامین استرآبادی.....
۱۷۹	۲. شیخ یوسف بحرانی.....
۱۸۱	۳. ملا محسن فیض کاشانی.....
۱۸۲	۱-۲-۶. حکم شارع در عصر اوج اجتهاد و رونق فقه (۱۱۸۰-۱۲۶۰ق).....
۱۸۳	۱. وحید بهبهانی.....
۱۸۵	۲. شیخ جعفر کاشف‌الغطاء.....
۱۸۶	۱-۲-۷. حکم شارع در عصر ابداع و نوآوری‌های فقهی (۱۲۶۰-۱۴۱۴ق).....
۱۸۶	۱. شیخ انصاری.....

۱۸۷ دو. میرزای نائینی
۱۸۸ سه. میرزا ابوتراب شهیدی قزوینی
۱۹۱ چهار. امام خمینی (ره)
۱۹۴ ۲-۲. مؤلفه‌های ذاتی حکم شارع
۱۹۴ ۱-۲-۲. مبنای الزام
۱۹۴ یک. نظریه فطرت
۱۹۵ دو. نظریه عقل
۱۹۷ سه. نظریه مصلحت
۱۹۸ چهار. نظریه اراده شارع
۱۹۹ ۲-۲. انواع
۲۰۱ ۳-۲. عاریت
۲۰۲ ۴-۲-۲. رهن
۲۰۳ ۵-۲-۲. صلح
۲۰۴ ۶-۲-۲. فرم‌ها
۲۰۵ ۷-۲-۲. نهادها
۲۰۶ ۳-۲. مؤلفه‌های زیرساختی شارع
۲۰۶ ۱-۳-۲. وحی
۲۰۸ ۲-۳-۲. کافی نبودن عقل و اضطرار به حد
۲۱۱ ۳-۳-۲. ولایت (فقیه)
۲۱۴ ۴-۳-۲. امام - امت
۲۱۶ ۵-۳-۲. جاودانگی احکام
۲۱۸ ۶-۳-۲. جهان‌شمولی
۲۱۹ ۷-۳-۲. حجیت
۲۲۰ ۴-۲. مبنای بنیادین: عبودیت
۲۲۳ جمع‌بندی فصل دوم
۲۲۵ نتیجه‌گیری
۲۳۵ یادداشت‌ها
۲۵۵ منابع و مأخذ
۲۷۱ نمایه

مقدمه

۱. چرا مفهوم؟

هر دانش متکی و مبتنی بر گزاره‌ها و مؤلفه‌هایی است که در حکم بنیان و بنیاد آن دانش‌اند. این مؤلفه‌ها به نوبه خود موجد ایجاد ساختارها، نهادها، رویه‌ها و قواعدی می‌گردند که در کدام از این زیرشاخه‌ها به نحوی به آن ریشه‌های اصلی و اصیل باز می‌گردند. به همین جهت همواره صحبت از چگونگی‌ها (شاخه‌ها) فرع بر شناخت چستی‌ها (ریشه‌ها) است. مفهوم‌شناسی به مثابه شناخت مبانی، منابع، روش‌ها و مؤلفه‌هاست. این شناخت موجب ژرف‌اندیشی در باب کلیت آن دانش و ارائه تحلیل‌های جامع و مسالمت‌آمیز و جبهه‌گرا گون آن علم می‌گردد.

به بیان دیگر «تحلیل مفهومی» در پی بیان حقایق جهان از رهگذر تجزیه ساختار منطقی یا ویژگی‌های ضروری و ذاتی مفهیم و مقولات است» (بیکس، ۱۳۹۳: ۱۳۲). این شیوه تحلیل در واقع منطبق معرفت‌شناسانه فلدمن و رزق تحلیلی^۱ است که قابل قیاس با شیوه‌های معرفتی علمی و تجربی است. به عنوان مثال، مشخص می‌توان از رویکردهای «حقوق و جامعه» در تقابل با رویکرد تحلیلی با کیس^۲ که درصدد مطالعه «قانون در عمل»^۳ است، نه مطالعه مفهومی قانون (بیکس، ۱۳۹۳: ۱۳۶).

۲. چرا مفهوم قانون؟

«پرسش از چیستی قانون پرسشی دیرین بوده و تا آن‌جا که حافظه کتبی انسان به یاد می‌آورد این پرسش همواره یکی از محورهای اندیشه‌ورزی جدی او بوده است» (هارت، مقدمه مترجم، ۱۳۹۳: ۱۱). «قانون» مهم‌ترین عنصر مؤلف نظام حقوقی مدرن است، به گونه‌ای که حتی «حق» نیز در این نظام، بر اساس قانون رسمیت می‌یابد.

1. Conceptual analysis
2. Analytical jurisprudence
3. Law in action

(راسخ، ۱۳۹۳: ۶۱). البته این عنصر در نظام‌های حقوقی گوناگون به روش‌های مختلف پا به عرصه وجود گذاشته است. در برخی نظام‌ها، منبع اصلی و اولی قانون عرف بوده و قانون در آن نظام‌ها، بنا بر اصل، قانون عرفی دانسته می‌شده است. در برخی دیگر از نظام‌های حقوقی، منبع نخستین و اصلی قانون، مصوبات مرجع قانون‌گذاری سرزمین یا قانون موضوعه بوده است. در همین راستا، در پاسخ به این پرسش که «قانون چگونه چیزی است»، ایده‌های مختلفی طرح شده که همین اختلاف و تعدد ایده‌ها دال بر «نظری» و «اختلافی» بودن مفهوم قانون است. به دیگر سخن، «قانون یک مفهوم تفهیم‌پذیر است که به محض بحث تفصیلی از آن، در حقیقت، تفسیر و معنای خاص از قانون پیش نهاده می‌شود. این تفسیر و معنا به نوبه خود، در نهایت، برآمده از تئوری می‌باشد. در باب «هستی»، «معرفت» و «ارزش» است که پیشاپیش در ذهن مفسر و معاندنده قانون شکل و جای گرفته‌اند» (راسخ، ۱۳۹۳: ۷۶).

۳. چرا مفهوم قانون در مکتب اثبات‌گرایی حقوقی و مکتب فقهی امامیه؟ بنا به نظر محققان فلسفه و تاریخ حقوق، تکوین و تطور این مفهوم (قانون) در گستره تاریخ اندیشه سیاسی و حقوقی، ریشه‌ها را در گذشته‌ها دارد. این مفهوم جز در سایه پیگیری سیر تکاملی این مفهوم در موطن اصلی خود میسر نخواهد شد. ملاحظه دیگر در این باب، این نکته است که این جوامع غربی بوده‌اند که برای نخستین بار جهت تمثیت و نظم‌دهی امر عمومی خود از قانون بهره برده‌اند.

مفهوم قانون در سیر تطور معنایی خود در سده‌های اخیر، تاریخ حقوق غربی، معانی مختلفی را به خود دیده است. این مراحل از سیر تکاملی آغاز شده و تا به امروز امتداد یافته است. در این زمینه مکتب اثبات‌گرایی حقوقی، به‌منزله نماینده اصلی گفتمان حقوق سکولار و به‌مثابه مکتب غالب دهه‌های اخیر در دانش حقوق، مفهوم قانون را به گونه‌ای تفسیر و معنا نموده است که در این معنا و مفهوم قانون در گفتمان حقوق طبیعی و گفتمان حقوق دینی قرار می‌گیرد. به همین جهت بررسی تطبیقی این معانی از این مفهوم و پیشینه‌شناسی این مفهوم در هر دو گفتمان (اثبات‌گرایی و دینی) ضرورت می‌یابد.

از همین رو مسئله‌ای که این تحقیق متکفل کاوش در آن است، بررسی مفهوم قانون از منظر فقه امامیه (به‌مثابه نماینده نظام حقوق الهی) و مکتب اثبات‌گرایی حقوقی (به‌مثابه نماینده نظام حقوقی مدرن سکولار) است. همچنین از سوی دیگر از آنجایی که نظام حقوقی ایران، آمیزه‌ای از امتزاج این

دو نظام حقوقی (نظام فقهی امامیه و نظام حقوقی مدرن) است، تحلیل هر مفهومی در کشاکش چارچوب‌ها و موازین این دو نظام صورت می‌گیرد [۱]؛ کشاکشی که غالباً منجر به پدیداری سه پاسخ در برابر یک مفهوم می‌شود: پاسخی مبتنی بر فقه، پاسخی مبتنی بر حقوق مدرن و پاسخی که در صدد جمع میان فقه و حقوق مدرن است (که ما از آن به حقوق ایرانی تعبیر می‌نماییم). به همین جهت بازشناسی مفهوم قانون از دو منظر اثبات‌گرایی حقوقی (مرحله اول: معناشناسی قانون از نگاه حقوق مدرن) و فقه امامیه (مرحله دوم: معناشناسی حکم شارع در پرتو مفهوم قانون) در حکم پس‌درآمدی جهت بحث از مفهوم قانون در حقوق ایرانی (مرحله سوم: معناشناسی مفهوم قانون در حقوق ایران) است. بیش از یکصد سال از ورود مفهوم قانون به این سبزه می‌گذرد و این مفهوم هنوز هم معنای روشن، شفاف و اصیل خود را در این اقلیم ربیافته است و هنوز هم همایش‌های «فقه و قانون» در این مرزوبوم برگزار می‌گردد. تا مفهوم قانون بازشناسی شود و «تا همین زمان نیز مسلمین هنوز نتوانسته‌اند یک سند را حاکم کنند؛ تفاوت قانون مدرن با احکام شرعی چیست؟» (راسخ، ۱۳۹۳: ۱۵۰). مفروضاتی که بنیان نظام حقوقی، دولت و زندگی مدرن بر پایه آن است و امر حکم‌رایی ما نیز صدسال است که بر پاشنه آن می‌چرخد و تا پاسخی روشن، روش‌مند و بی‌دین‌بدا داده نشود، مسلمانان «گام دومی در هم‌زیستی با زندگی مدرن برنخواهند داشت» (راسخ، ۱۳۹۳: ۱۵۰) [۲].

از سویی دیگر باید توجه داشت که «بدین فرجام آوردن یک نظریه در باب مفهوم قانون نمی‌توان به داوری نهایی در باب کاربرد ویژگی‌های قانون رسید» (راسخ، ۱۳۹۳: ۱۰۰) و همین امر نیز موجب می‌شود که پرسش از مفهوم قانون همواره تازه، اثربخش و راهگشا باشد.

لازم به ذکر است که سخن گفتن از «قانون‌نگاری» و بایستی‌ها و نواقص آن مبتنی بر مفروض انگاشتن «حکومت قانون» است، که فرض حاکمیت قانون، خود منوط به شناسایی «مفهوم قانون» است؛ به همین جهت لازم است که میان بحث‌های سه‌گانه مزبور قائل به تفکیک شد.

در همین راستا تحقیق حاضر مبتنی بر یک پرسش اصلی و دو پرسش فرعی است: پرسش اصلی اول: مفهوم قانون در مکتب حقوقی اثبات‌گرا و مکتب فقهی امامیه چیست؟

فرضیه اصلی اول: مفهوم قانون در مکتب اثبات‌گرایی حقوقی ضمن تطوراتی،

از قانون به مثابه فرمان حاکم (نظریه آستین) به قانون به مثابه قاعده‌ای اجتماعی (نظریه هارت) تحول یافته است، اما وجه اصلی نظریات اثبات‌گرایانه حقوقی تفکیک کانتی میان امر خوب^۱ و امر درست^۲ است. مفهوم قانون در مکتب اثبات‌گرایی حقوقی در تلائم با مجموعه‌ای از مفاهیم دیگر (دموکراسی، دولت - ملت، سوئزکتیویسم و...) منجر به تشکیل پارادایم معنایی خاصی شده است. هدف از قانون در این مکتب تضمین حق‌ها، ایجاد نظم اجتماعی و حفظ آزادی و برابری انسانی است. روش جعل قانون مبتنی بر تصویب پارلمان و یا استنباط قضات است و بیش از آنکه روش‌های تفسیر متنی به کار گرفته شود، روش‌های عقلانی (راسیونالیستی) / تحلیلی / اقتضایی / مصلحت‌سنجانه در تحلیل‌ها و استنباط‌ها به کار گرفته می‌شوند.

این بنا، مفهوم قانون از منظر فقه امامیه، مفهومی نوپدید است که مبتنی بر مبادی، مبانی، روش‌ها و منابع خاصی است که صحت و حجیت این مبادی، مبانی، روش‌ها و منابع را در دیدگاه فقه امامیه مورد خدشه و غیرقابل قبول است. گرچه در عصر حاضر و پس از مرجهه دنیای اسلام و جهان ایرانی با دنیای متجدد، نظرات و نظریه‌هایی در باب مفهوم قانون از منظر فقه امامیه ابراز شده است، لکن تمامی این نظرات و نظریات [۳] در نهایت به اصلاح مفهومی قانون از طریق نسبت‌سنجی آن با حکم شارع (و به تعابیر دیگر فقه و شریعت) بوده‌اند. به همین جهت مفهوم بدیل قانون در مکتب حقوقی امامیه، حکم شارع است که دارای مبادی، مبانی، روش‌ها و منابع خاص خود است.

پرسش فرعی اول: میان مفهوم قانون در مکتب امامیه و مکتب حقوقی اثبات‌گرا چه نسبتی برقرار است؟

فرضیه فرعی اول: در باب مفهوم قانون در دو مکتب فقهی امامیه و اثبات‌گرا، از میان نسبت اربعه منطقی، نسبت تباین و تعارض حاکم است.

پرسش فرعی دوم: در فرض تعارض میان مفهوم قانون در مکتب فقهی امامیه و مکتب حقوقی اثبات‌گرا، این تعارض در چه زمینه‌هایی است؟

فرضیه فرعی دوم: تعارض مفهوم قانون از منظر فقه امامیه و مکتب اثبات‌گرایی حقوقی در چهار ساحت (۱) تکوین تاریخی، (۲) مؤلفه‌های ذاتی (مبنای الزام،

1. The good
2. The right

موضوع، غایت، روش، منابع، فرم‌ها و نهادها). ۳) مؤلفه‌های زیرساختی (مبانی معرفت‌شناختی، مبانی عقل‌شناختی، تئوری سیاسی، تبیین نسبت فرمانروا و فرمان‌بر، زمان‌مندی، مکان‌مندی و مبانی اعتبار) و ۴) بنیاد کانونی انسان‌شناختی قابل مطالعه و تبیین است.

در زمینه موضوع تحقیق حاضر پیش از این تلاش‌های تحقیقاتی‌ای صورت گرفته است، از جمله:

- کتاب «دین و قانون» که در واقع مجموعه مقالاتی است که در سال ۱۳۹۱ زیر نظر دکتر معین اسماعیلی تألیف و تدوین یافته و توسط انتشارات دانشگاه امام صادق (ع) عرضه شده است. کتاب مجموعاً حاوی دوازده فصل است: پیوند دین و قانون، از دولت غیردینی تا دولت ضددینی، جایگاه حکومت در تبلیغ و اجرای احکام دین، بازخوانی نظریه منطقه‌الفراغ و آثار آن در جایگاه و کارکرد مجلس، منافع العم در فقه اهل سنت، حاکمیت شرع بر تقنین، رویکرد آیت‌الله خامنه‌ای با کاربرد معنای شورای اسلامی و وضع قانون، تعریف دین از منظر آیت‌الله جوادی آملی و تأثیر آن در حقوق عمومی، مؤلفه‌های حقوق عمومی و فرایند قانون‌گذاری از منظر آخوند خراسانی، درآمدی بر رویکرد علامه طباطبایی به کارکرد دین در حوزه حقوق عمومی، مجلس و قانون در نظر و عمل شیخ فضل‌الله نوری و بررسی جایگاه شریعت در نظم حقوقی مصر. همان‌گونه از عناوین فصول پیداست جز فصل دهم، مقاله مرتبط دیگری در کتاب در رابطه با مفهوم قانون یافت نمی‌شود.
- کتاب «قانون و قانون‌گذاری در آراء اندیشمندان شیعه» به اهتخام دکتر محمدجواد جاوید که در سال ۱۳۹۰ توسط انتشارات دانشگاه امام صادق (ع) عرضه شده است، مشتمل بر شش مقاله اصلی است که در هر کدام به بررسی قانون و قانون‌گذاری در اندیشه یک اندیشمند اسلامی (امام خمینی (عج)، آیت‌الله خامنه‌ای، آیت‌الله بهشتی، آیت‌الله جوادی آملی، آیت‌الله شهید محمدباقر صدر و آیت‌الله مصباح یزدی) پرداخته شده است. فصل هفتم کتاب نیز متنی از آیت‌الله شهید صدر در رابطه با پیش‌نویس قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران است. علی‌رغم بدیع بودن موضوع کتاب در زمان انتشار، اما مقالات مندرج در آن از غنای لازم برخوردار نیست و نتوانسته است به صورت دقیق از دریچه مفهوم قانون به بحث‌ها ورود نماید. همچنین کتاب فاقد رویکرد تطبیقی با حقوق غربی است.